

Neakivaizdinis pokalbis su Maurice'u Merleau-Ponty

Tradicinės kultūros tyrimas juslinio suvokimo plotmėje

GIEDRĖ ŠMITIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Tai, ką M. Merleau-Ponty aprašo *pasaulio kūno* sąvoka, veikiausiai yra tyliai praktikuojama tradicinėje lietuvių kaimo kultūroje. Dėl to du skirtingi kultūros reiškiniai – prancūzų filosofas fenomenologas ir tradicinės kaimo kultūros moteris – gali kalbėtis, tęsti ir tikslinti vienas kitą. Tiesa, per tarpininkus. Kalbantis aiškėja tradicinei kultūrai būdingas juslinio suvokimo stilius, o kartu ir tradicijos tyrimo galimybės juslinio suvokimo plotmėje.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: juslinis suvokimas, pasaulio kūnas, stilius, tradicija, mimezė, palyginimai, paralelizmai.

Šis straipsnis yra kilęs iš ikiteorinės nuojautos, kad neaiški, tamsi, kartais net filosofus varginanti Maurice'o Merleau-Ponty sąvoka *la chair du monde* (*pasaulio kūnas*) gali būti nušviesta tradicinės kaimo kultūros. O kartu tikimasi, kad ši sąvoka padės naujai suprasti folklorą kaip gyvenimo būdą, kaip tam tikrą juslinio suvokimo stilių ir praktiką¹.

Mintis sieti fenomenologinę sąvoką su tradicine kaimo kultūra neatrodys taip keistai, kai pasakysiu, kad ši konkreti idėja kyla daug platesniame nuojautos lauke – fenomenologinė filosofija, atskleidama įkūnytos neracionalizuotos patirties struktūras, turi imanentinį, neakivaizdinį ryšį su tradicine kultūra. Ne vieną kartą klausant, kaip filosofai seminaruose ieško patirtinių paaiškinimų fenomenologiniams pasažams, ateidavo į galvą iš lietuvių tradicinės kultūros žinomi dalykai. Panašiai fenomenologinė prieiga imanentiška menui. Ši mintis kartojasi Viktorijos

1 Šios M. Merleau-Ponty sąvokos parankumą, suvokiant tradicinę gyvenimą ir pasaulėjautą, yra pastebėjusi Sheridan Hough savo nedideliame darbe „Phenomenology, Pomo Baskets, and the Work of Mabel McKay“ (2003).

Daujotytės literatūrologiniuose darbuose (Daujotytė 2003: 41, 42, 14–18 ir t. t., 2010: 25 ir t. t.). M. Merleau-Ponty sistemingai remiasi dailininkų modernistų patirtimi kaip intensyvesne, išryškinančia juslinio suvokimo bruožus. Marcelio Prousto laiko struktūros, anot Algio Mickūno, papildo nuodugnias Edmundo Husserlio laiko studijas (Husserl 2007). Taigi, jei šis tyrimas, siejantis *la chair du monde* su tradicine kaimo kultūra, pasiteisintų, jis taptų argumentu kur kas platesniam fenomenologijos ir tradicinės kultūros bendrumui. Tai leistų aktualinti etnologijos ir folkloristikos tyrimus humanitarinių darbų lauke. Kartu toks tyrimas savitai išryškintų šiuolaikinės filosofijos ir konkrečiai fenomenologijos kryptį – savitą grįžimą nuo *corps* prie *chair*, nuo kūno kaip fizinio objekto prie asmens įsikūnijimo ir viso pasaulio kūniškumo, nuo racionalumo prie intensyvesnio jusliškumo ir kūniško žinojimo. Bet šį klausimą paliksime kitiems tekstams.

Tradicinę kaimo kultūrą straipsnyje reprezentuoja lauko tyrimai², sutelkti į vienos kaimo moters gyvenimą, į jos kalbėjimą. Ona Lukšienė, gimusi 1925 metais, kai ją sutikome, buvo aštuoniasdešimt penkerių. Eidamos link jos sodybos Antanų kaime, kuris lyg apendiksas įsiterpia į Baltarusijos teritoriją, pamatėme ją sodo pakraštyje su bitininko gaubtu besisukinėjančią apie avilius. Susėdusios kambaryje, pokalbį pradėjome nuo bičių (prie jo šiame tekste dar grįšime). Ji nepasakojo mums ko nors aiškiai vertingo – senovinio, apeiginio, mitinio. Kalba buvo perdėm praktiška: kaip rūpinasi bitėmis, kaip mato bites besielgiant ir pan. Yra girdėjusi, kad, šeimininkui mirus, avilius pakilnodavo, idant jis neišsivestų bičių, bet pati į tai dėmesio nekreipė ir nieko panašaus nedarė. Klausimai *kaip būdavo seniau* jai apskritai buvo neįdomūs, trumpai sakė nežinanti, „koku madu“ ten viskas buvę: „Ūturdavo <...>. Aš nepaturiojau“ (LTRF cd 447/10/)³. Kuo toliau, tuo labiau aiškėjo, kad jai rūpi tiesiog veikti, imti, daryti – *dirbti* ir *baliuiti*. Tačiau nuojauta, kad ji kalba tradicinę kultūrą, traukė jos klausytis ir toliau kalbinti. Traukė ir šios moters žvalumas, bet labiausiai – kalbėjimo būdas. Gerokai vėliau sužinojome, kad jos gyvenimas yra, galima sakyti, senovinis, lyg užstrigęs, – ji visą gyvenimą savo duonkepėje kepė ir tebekepa duoną, miegojo ir tebemiega ant austinės paklodės, nes ji labai jai „prijemna“, galų gale jina nemoka skaityti. Tačiau pirminį tradiciškumo išpūdį kūrė daug sunkiau įvardijami dalykai – santykis su mumis ir visu tuo, apie ką kalbėjo, pats jos kalbėjimo būdas. Grįždama prie turimos medžiagos, sakyčiau, kad ji iš karto atsiskleidė mums kaip gryna praktikė, jos visas gyvenimas, žinojimas buvo paniręs į veikimą ir nuo jo neatsiskiriantis⁴. Ji pasirodė kaip iš esmės tapati savo veikimui.

.....

2 Straipsnio autorės atlikti 2010 m. birželio ir rugsėjo mėn. Švenčionių rajone Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto folkloro ekspedicijos metu, kartu su Daiva Vaitkevičiene, bei papildyti 2013 m. balandžio mėn. Tyrimų pagrindu jau buvo skelbtas straipsnis (Šmitienė 2011).

3 Plg. LTRF cd 447(1).

4 Apie praktinį pasaulį plačiau žr. Mickūnas 2002.

Šios moters parinkimas pokalbiui su M. Merleau-Ponty ne vienam kels aiškus klausimų. Kodėl pasirenkama kaip tik ji? Dėl jos unikalumo ar, priešingai, dėl tradiciškumo? Jei dėl tradiciškumo, tai koks yra ir koks gali būti vieno asmens santykis su tradicija – kiek vieno žmogaus gyvenimas gali atskleisti tradiciją, kurią įprasta pirmiausia suvokti kaip kolektyvinę, bendrą? Nėra abejonės, kad Lukšienė yra išraiški – ilgaamžė, gana geros atminties, dar vis aktyviai tebesitvarkanti sulig savo supratimu. Tačiau kartu nenuneigiama, kad ji visiškai paprasta, kaip jau sakytą, praktiška, jai pirmiausia rūpi auginti, kepti, turėti. Jos praktiškumas išskyla kaip svarbi tradicinės gyvenimo savybė.

Nors empiriniai tyrimai ignoruoja tiriamo objekto aktyvumą, yra svarbu įvertinti Lukšienės draugiškumą ir atvirumą, be kurio negalėtume jos pažinti, kad ir kokios uolios tyrėjos būtime. Ši ekspedicijoje dirbantiems puikiai žinoma, tačiau dažnai tik asmeniškai svarbiu laikomą dalyką sunku pervertinti tyrimo eigai ir rezultatams, nes jis užtikrina, kad tiriamas fenomenas atsivertų ir rodytųsi. Reikia pripažinti, kad dalykai gali mums rodytis, bet gali nuo mūsų ir slėptis. Lukšienė buvo vienas draugiškų atsivėrimo atvejų. Vos antrą kartą mus matydama ji sako: „Va dabar mes, dabar draugės gi jau...“⁵

Yra tematikų, kurioms reikia susigyventi su tyrimo objektu, reikia būti jį įsiminus, gerai žinoti turinio lygmenį, kad galėtum pastebėti būdą, kuriuo jis yra. Tiriant literatūrą nieko nestebina, kai kritikas leidžia dešimtmečius besigilindamas į vieno autoriaus kūrybą. Tuo tarpu folkloro tyrimuose dažniausiai skubama pereiti nuo vieno pateikėjo prie kito, tyrimas kone pradamas nuo lyginimo, vos pastebėjus bendrumą nesustojama prie atskirumo, nes mūsų lyg nedomina tai, kas yra individualu, asmeniškai. Tačiau greitai galima pastebėti tik tai, kas yra paviršiuje, tik tai, kas yra turinio lygmens. Šiuo straipsniu siūlomas kitas kelias – sustojantis prie atskiro žmogaus.

Sustojama prie individualumo, asmeniškumo, tačiau tiriama tai, kas bendra. Randama tai, kas intuityviai jausta esant kalbantis su daugybe kitų pateikėjų. Dėl išvadų bendrumo neabejojama; jas patvirtina tradiciniai kaimo kultūros žmonės, ypač tie, kuriuos geriausiai pažįstu, su kuriais vienaip ar kitaip esu paties gyvenimo susieta.

Susitelkiant į vieno asmens gyvenimą, šiuo tyrimu kartojamas fenomenologijos pirmeivio E. Husserlio karteziškų meditacijų kelias, kai, tiriant subjektyvumą, asmeniškiausius dalykus, atrandamas bendrumas ir, galima sakyti, tradicija. Atrandamas objektyvumas, veikiantis subjektyvumo, atskirumo viduje kaip jo struktūra (Husserl 2005: 111–187). Tad vienos moters tyrimas yra matomas kitų lauko tyrimų ir apskritai tradicijos kontekste, šio bendro konteksto palaikomas, remiamas ir kartu pajėgiantis jį aiškinti.

.....

5 LTRF cd 449(7), plg. 448(4).

PASAULIO KŪNO SĄVOKA

Sąvoka *la chair du monde* pasirodo vėlyvuosiuose M. Merleau-Ponty rankraščiuose, po jo staigos mirties paskelbtuose knygoje *Le visible et l'invisible, suivi de notes de travail* (1964). Iš karto atkreiptinas dėmesys, kad filosofas vartoja ne žodį *corps*, bet žodį *chair*, į anglų kalbą verčiamą *flesh*, o ne *body*. Nerasdami kitos išeities, lietuviškai sakome *kūnas*, nors gal būtų geriau kalbėti apie *kūniškumą*, nes *corps*, kaip ir *body*, žymi labiau paviršiaus apribotą objektą, tuo tarpu *chair*, kaip ir *flesh*, patį medžiagiškumą, sunkiau suobjektinamą kūniškumą (vaisiaus atveju minkštimą, gyvulio atveju pačią mėsą). Įprastą kalbinę skirtį M. Merleau-Ponty dar kiek komplikuoja pabrėždamas, kad *pasaulio kūnas* – tai ne materija, o veikiau *elementas* (Merleau-Ponty 1968: 146–147).

Kalbėdamas apie *pasaulio kūną*, mokslininkas kalba ne apie kažkokį, su mumis nesusijusį *kūną*. Jis sako, kad mes ir pasaulis esame to paties kūniškumo, vieno kūno nariai⁶. Galima įtarti, kad tai holistinis ar sofistinis žmogaus ir pasaulio vienijimo projektas. Tačiau sekant M. Merleau-Ponty darbus akivaizdu, kad mus dominanti sąvoka išauga iš preciziškų pastangų suprasti ir aprašyti juslinį suvokimą, t. y. iš šio filosofo gyvenimo projekto. Trumpai tariant, M. Merleau-Ponty šia sąvoka teigia, kad matydami, girdėdami ar kitaip jusliškaai suvokdami vienijamės su pasauliu ir kad net norėdami negalėtume nuo jo atsiskirti. Bendras žmogaus ir pasaulio kūniškumas leidžia juos susieti matant, girdint, liečiant.

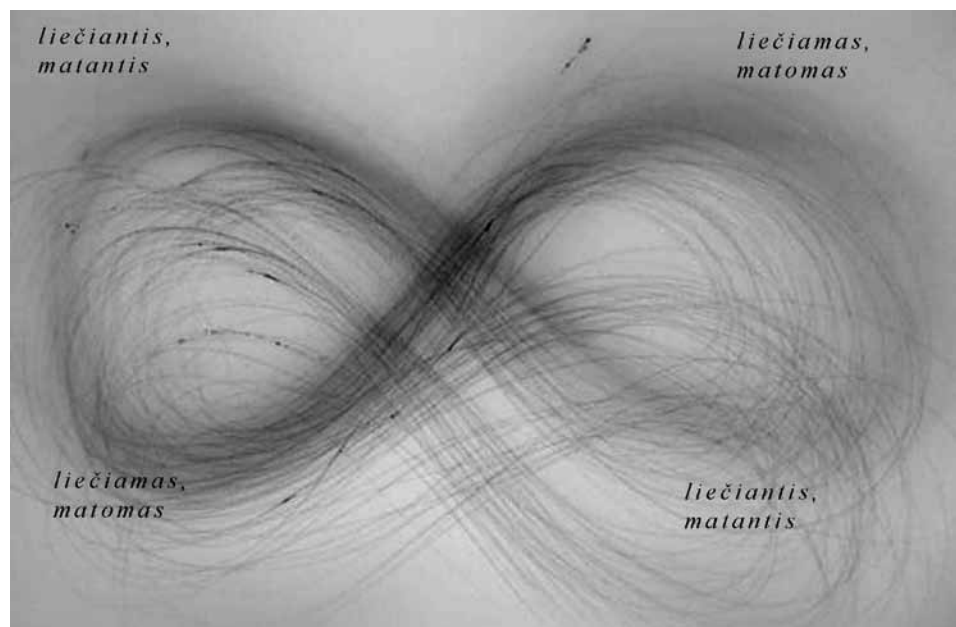
Trumpai apie M. Merleau-Ponty fenomenologinį projektą. Išleisdamas *Phénoménologie de la perception* (1945), jis įvykdė juslinio suvokimo (percepcijos) sąvokos perversmą filosofijoje. Juslinis suvokimas, kaip parodė M. Merleau-Ponty, yra abipusis žmogaus ir pasaulio santykis. Juslės yra neatsiejamos ne tik viena nuo kitos, bet ir nuo viso žmogaus veikimo, nuo jo įvairialypio įsipynimo, arba, kaip sakytų A. Mickūnas, įsivėlimo, į aplinką. Matant ar liečiant yra ne šiaip gaunami duomenys, bet visų pirma *būnama*. M. Merleau-Ponty suderino tuo metu buvusias juslinio suvokimo koncepcijas – empiristinę ir idealistinę. Nesutikdamas, kad esame tik pasyvūs gavėjai (kaip teigė empiristinė teorija) arba tik aktyvūs konstruotojai (kaip teigė idealistinė teorija), jis parodo, kad jusliniame suvokime veikia įkūnyta sąmonė arba sąmoningas kūnas, kad juslinis suvokimas – tai sintezės, neatskiriamos nuo atminties, vaizduotės ir daugybės kitų sąmonės procesų. Visa tai sako, kad skirtingų žmonių, skirtingų kultūrų praktikuojamas juslinis suvokimas įvairuoja. Įvairavimas nusakomas kalbant apie percepcijos stilių. Taigi gyvenimo ir kūrybos stiliaus sąvoka prasideda juslinio suvokimo lygmenyje.

6 „[T]iesiog nėra priešpriešos tarp Sau ir Kitam <...> yra ne tik aš-kitas varžybos, bet ir bendras veikimas. Mes veikiame kaip vienas nepaprastas kūnas“ (Merleau-Ponty 1968: 215). Arba: „[M]ano kūnas <...> yra vienas iš daiktų, įsipynęs į pasaulio audinį, toks pat rišlus, kaip ir daiktas. Tačiau kadangi kūnas regi ir pats juda, jis laiko daiktus aplink save, jie yra jo paties priedas ar tęsinys; daiktai yra inkrustuoti į gyvą kūną, jie sudaro išsamios jo apibrėžties dalį, o pasaulis yra padarytas iš to paties kūno audinio“ (Merleau-Ponty 2005: 48).

Pažiūrėkime į atraminį M. Merleau-Ponty teiginį – julinis suvokimas tai yra abipusis žmogaus ir pasaulio santykis – iš arčiau, pasirinkdami lietimo atvejį. Jei bet kurio iš mūsų paprašytų paliesti stalą ir aprašyti savo julinį suvokimą, nurodytume, koks buvo stalo paviršius. Fenomenologai siūlo paprastą eksperimentą: tebelaiykdami ranką ant stalo, imkite galvoti, kad ne jūs, bet stalas liečiasi prie rankos. Pasirodo, vien tokia nežymia proto pastanga galima pakeisti julinio suvokimo būdą – tebelaiykant ranką toje pačioje padėtyje pradėti justti ne stalo paviršių, bet savo rankos tūrį, sunkį, o jei perbrauksime per stalą, – delno šiurkštumą ar lygumą, žaizdelę, jei tokia yra rankoje. Matome dvi julinio suvokimo galimybes: „gyventi“ vienoje ar kitoje julinio suvokimo pusėje arba iš karto apimti jas abi. Nuo mūsų įgūdžių ir įpročių priklauso, kiek mes pastebime ir „apgyvendiname“ abi julinio suvokimo puses.

M. Merleau-Ponty kalba apie percepcijos intymumą – apie artimą ryšį tarp matančio ir matomo, tarp liečiančio ir liečiamo. Kai suduodu kitam sugniaužtu kumščiu, juntu jo kūno paviršių visiškai kitaip, nei glostydamas atpalaiduota ranka. Lygiai taip skirtingai suvoksiu savo ranką, braukdamas per šaltą ar saulės įšildytą paviršių. Mano liečiančios rankos patyrimas neatsiejamas nuo liečiamo paviršiaus ir atvirkščiai. Panašiai būna, kai sėdint stovinčiame traukinyje už lango pajuda kitas traukinys; tą akimirką sunku suvokti, mano ar kitas traukinys važiuoja.

Jusliška suvokiančiojo ir suvokiamojo ryšį M. Merleau-Ponty aprašo *chiazmo* (arba *apverčiamumo*) sąvoka, ją sakydamas, kad matymo ar lietimo veiksmas yra graikiškos raidės X (chi) pavidalo – matantis pereina į matomą, o matomas – į matantį.

Chiazmas. M. Merleau-Ponty interpretavusios Juliet MacDonald piešinys⁷

7 http://www.julietmacdonald.co.uk/phd-files/Site_hand_eye_p/the_knot.htm. Lietuviški užrašai pridėti mano – G. Š.

Kai atsidėjęs žiūriu į dangaus mėlynę, nebūnu pastatytas priešais ją kaip akosminis subjektas; nelaikau jos mintyse ir nesklindu jos link kokio nors mėlynumo idėja, kuri galėtų atskleisti mėlynės paslaptį; aš apleidžiu save dėl jos ir panyru į jos slėpinį, ji „mąsto save manyje“; aš būnu dangumi, nes esame suartėję ir suvienyti... (Merleau-Ponty 2002: 214).

Visiškai taip liečianti ranka, pasak autoriaus, dalį savęs skolina liečiamajam, o liečiamasis įsilieja į liečiančiojo kūną. Muzikoje šis persivertimas, kai tai, kas išorėje, pereina į vidų, o tai, kas viduje, rodosi išorėje, ypač akivaizdus: muzika įsilieja į girdintįjį, nevalingai imantį judėti girdimu ritmu.

Juslinio suvokimo „dalyviai“ ne tik įgyja vienas kito dalį, bet ir keičiasi vaidmenimis – ne tik suvokiantis liečia stalą, bet ir pats yra stalo liečiamas. Tą patį M. Merleau-Ponty sako ir apie matymą. Filosofas nurodo dailininkų patirtį, kai jie yra įsitikinę, kad, tapydami ir ilgai žiūrėdami, pavyzdžiui, į medžius, patys yra medžių matomi⁸. „Raudoniems saulėlydžiams begęstant, baltų *rožių sidabrinės akys žiūri į mane* pro langą...“ – pavyzdys iš lietuvių klasikos (Šatrijos Ragana 2006: 239; kursyvu išskirta mano – G. Š.). Ir dar vienas: Ignas Končius rašo, kad baltos plačios marškinių rankovės *žiūrėte žiūri*, o „divonai“ turi būti taip išausti, kad *veizėte veizėtu* (Končius 1996: 125–126). Išskirtinių marškinių ar audinių atveju, taip pat kaip ir dailininkų, yra juntama, kad žiūri tas, kuris pritraukia akis, į kurį ima noras žiūrėti. Kas pritraukia akis žiūrėti savo įstabumu, tas ir pats lyg žiūri. M. Merleau-Ponty pateiktuosius atvejus, rodančius matančio ir matomo apsivertimą, nesunkiai papildome ir lietuviškos kultūros pavyzdžiais.

Taigi M. Merleau-Ponty *pasaulio kūno* sąvoka nori pabrėžtinai rodyti, kad jusliniame suvokime suvokiantis ir suvokiamas nėra atskiri lyg atomai, kad juslinis suvokimas, priešingai, yra nuolatinis suaugimas ar apsivertimas (chiazmas).

Galima sakyti, kad mes jusliškai suvokiame pačius daiktus, kad esame pasaulis, kuris mąsto save, – arba kad pasaulis yra mūsų kūno gilumoje. Bet kuriuo atveju kūno ir pasaulio santykis yra atpažintas – mano kūnas išsišakoja, ir pasaulis išsišakoja, susirašinėjama tarp jo vidaus ir mano išorės, tarp mano vidaus ir jo išorės (Merleau-Ponty 1968: 136).

SANTYKIS SU GYVŪNAIS, AUGALAIS, DAIKTAIS

Iš to, kas buvo pasakyta, jau aišku, kad straipsnyje ketinama kalbėti apie juslinį suvokimą. Tačiau pats juslinis suvokimas nuolat slepiasi tuose, kurie yra suvokiami,

8 „Miške aš dažnai jausdavau, kad tai ne aš žiūriu į mišką. Tam tikromis dienomis jausdavau, kad tai medžiai žiūri į mane <...>“, – André Marchandas cituojamas Merleau-Ponty (2005: 58).

ir paprastai lieka nutylėtas. Dėl šios priežasties pradėsiu tiesiog nuo santykių su augalais, gyvūnais, daiktais, kurie neišvengiamai kyla iš juslinio suvokimo, yra jo formuojami.

Antai lauko tyrimų epizodas – Lukšienė kalba apie vasaros pabaigoje praėjusią didelę vėtrą ir savo gėlę, kabančią už lango:

O. L. A Dievuli mana, a Dievuli mana, vagi sumušė patį gražųjį už lungo, ai kaip žydėjo už lungo, apimuštas, matai, visas, kur ne kur žiedžiukas. Anas tai norėjo, kad aš jį insineščia. Ale tai. Matau, debesys eina juodas nuo to gala, i vėjas, rasodnikų uždariau i aš ainu prie jį, i anas man bakst petin. Liepė paimt nešt, aš neatanešiau. Vargšelj sumušė.

D. V. Kas petin bakst?

O. L. <...> Puodas gėlės šitas, kai ėjau nuo rasodninko uždarius, man petin, tai kad aš jų gi nuskabinus, atsinešus... Palikau (LTRF cd 448/4/).

Moteris visiškai neabejoja, kad jos „kvietkas“ numato audrą ir kad ją perspėja. Mums stebintis, ji nemato reikalo peraiškinti, tik pakartoja, ką buvo sakiusi. Anksčiau susitikimo metu, vasarą, ji taip pat atkreipė mūsų dėmesį į tą pačią gėlę:

A kap jau daboju, lietus bus, kap jau nudunksi, tai lungų atsidarau ir unsitraukiu pirkion, pernaktuija pirkioj, o rytą vėl oran (LTRF cd 447/10/).

Antrajame epizode nekalbama apie gėlės norus ir jų reiškimą, bet matome ją kaip savarankišką veikėją. Būtų galima paprasčiau pasakoti: įnešu, palaikau namie per naktį ir rytą išnešu, bet moteris sako: aš ją įnešu, ji pernakoja, ir aš ją išnešu. Jos gėlė yra visavertis subjektas, apie ją kalbama kaip apie žmogų, kuris praleidžia naktį viešbutyje ar svečiuose. Matome, kad moteris ir augalas palaiko abipusį santykį. Ji atidi, žiūrinti, o jis išraiškus – žino ir gali pasakyti. Judviejų santykis lygiavertis – kaip tarp dviejų subjektų.

Tą patį pastebėtume ir žiūrėdami, koks Lukšienės santykis su gyvūnais. Nors mūsų bendravimo metu ji savo katės jau neturėjo, bet apie pas ją užeinančią sūnaus katę kalbėjo taip, lyg jos būtų lygios namų gyventojos (LTRF cd 85/16/). Iš jos pasakojimų akivaizdu, kad katė supranta, kas vyksta, gali, anot Lukšienės, pasakyti, ko norinti. Ji žino, nujaučia ir tai, ko tiesiogiai negali patirti. Ona pasakoja, kaip jos sėters katė „atjautė“ savo ligoninėje buvusios šeimininkės mirtį. Lukšienė nėra kokia nors ypatinga kačių mylėtoja ar atjautėja; kaip pati sako, niekada neturėjusi laiko su katėmis meilautis, nes vis darbas rūpėjęs. Tad aptariamas jos santykis su gyvūnu yra visiškai elementarus ir bendras, priklausantis pačioms pirminėms santykių lytims.

Kasdienis, buitinis Lukšienės suvokimas darniai įsilieja į folkloro tradiciją, kurioje nė kiek neabejojama, kad gyvūnai yra žinantys ir išraiškūs, žmogui tik „rek i

unus veizieti“⁹. Noras juos suprasti, sužinoti, ką jie kalba, matomas iš pasakojimų, kaip Kūčių naktį žmogus slepiasi tvarte, idant išgirstų gyvulius kalbant. Taip pat akivaizdus iš daugybės tikėjimų. Gyvūnai, esą, žino būsimą orą, ateinančius metus, taip pat žmogaus dabartį ir likimą¹⁰. Iš tikėjimų matome, kad žmogaus žinojimas kyla iš kitų – iš gyvūnų, jis yra lyg skolintas. Toks žinojimo suvokimas yra vienas iš dalykų, rodančių, kad žmogus anaipol nelaikomas aukščiau už gyvūnus ar augalus, kad jis jų nestebi kaip objektų, netiria, kad ką nors sužinotų, bet yra kartu su jais – kartu būdamas, bendraudamas, dalydamasis žino. Žino ne tiek juos, kiek kartu su jais ar pagal juos. Kuo labiau yra kartu, tuo labiau žino. Tai, ką tikėjimai atskleidžia bendruoju lygmeniu, Lukšienės atveju matome individualiam, nesubendrintam – šita gėlė ir šita katė žino ir jai sako. Ją visiškai sutrikdo klausimas, ar augalai ir gyvūnai gali kalbėti, bet kai ji yra konkrečioje situacijoje, tada jai viskas kitaip – visi gali į ją kreiptis, sakyti, žinoti. Svarbu suvokti, kad šioje vietoje tiriamo asmens individualumas neatsiejamas nuo tradicijos bendrumo, kad konkrečios jo gyvenimo situacijos iš gilumos sutampa su bendruoju tikėjimų turiniu.

Lukšienės pasaulyje tarp žmogaus ir gyvūno nėra mums ganėtinai įprasto skirtumo, kurį Martinas Heideggeris nusako taip: „žmogus yra pasaulį formuojantis“, o „gyvūnas yra vargšas pasaulyje“ (Heidegger 1995: 177). Maža to, atrodo, kad toks šios moters pasaulio suvokimo būdas yra būdingas ne tik gyvūnų ir augalų supratimui. Ir „negyvas“ materijos pasaulis suprantamas kitaip nei mums įprasta. Apie Lukšienės santykį su daiktais čia tik pradėsiu kalbėti, žiūrėdama smulkiausių dalykų – mikrolygmens. Kalbėjomės su ja apie bulves. Pasakojo, kad pastaruoju metu kažkokia ūkana anksti nukanda bulbienius, jie pajuodauna, susmunka ir *sulenda žemėsan* (LTRF cd 85/17/). *Sulenda žemėsan* – ji kalba apie sunykusį bulbienį kaip apie aktyvų, veikiantį, lyg jis būtų koks gyvūnas, pavyzdžiui, kurmis, vietoj to, kad pasakytų taip, kaip, mūsų supratimu, būdinga augalui ir kaip „reikia“ apie jį sakyti – nuvysta. *Lietuvių kalbos žodynas* akivaizdžiai rodo, kad toks Lukšienės pasakymas priklauso bendram kalbos laukui. Lįsti, išlįsti, palįsti gali daugybė negyvų daiktų. Taip besielgiantys jie pastebimi ne rečiau nei gyvieji padarai. Tęsiant augalo temą, kaip rodo žodynas, gali lįsti lapeliai – kaltis, sprogti, gali rausvomis galvutėmis iš žemės išlįsti „pinavių diegai“ (LKŽ VII 580). Kalbant apie augalą kaip išlendantį ar sulendantį jis pasirodo gyvybingesnis, jo veiksmas atsiskleidžia ryškesne plėtote

9 Patikimai V. Daujotytės liudijamas jos *babūnės* supratimas (Daujotytė 2010: 271).

10 Jurgio Elisono sudarytas rinkinys „Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje“ rodo šių tikėjimų visuotinumą. Čia pateikiama tik po kelis atvejus apie oro ir žmogaus likimo numanymą: „Jei volungė švilpia, bus lietaus“; „Jei zylė pavasarį šaukia: „Pringit, pringit!“ – bus ankstyvas pavasaris, jei ji rėkia: „Šiu namo, šiu namo!“ – vėlyvas“; „Jei apuokas šaukia: „Vystyk, vystyk!“; tai tuose namuose bus krikštynos, o jei jis šaukia: „Bu-bu!“; tai tuose namuose kas nors susirgs“; „Jei atskridusi rūtų darželin gegutė užkukuoja, tai to darželio savininkė ištekės“ (Elisonas 1932: 121, nr. 1430; 125, nr. 1503; 67, nr. 668; 80, nr. 822).

nei kalbant tiesiog apie dygimą ar vytimą. Augalas įtraukiamas į bendrą aktyvumą ir neapribojamas funkciškumu – pavasarį dygti, rudenį vysti¹¹.

Artimą „negyvojo“ pasaulio jutimo ypatybę matome Lukšienei kalbant apie duoną: *duona pečių sėdi* – ji sako (LTRF cd 85/1/). *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* nurodo, kad „sėdėti“ – išskirtinai žmogaus veiksmas, „sėdėti“ – tai „būti sėdmenis padėjus ant gulsčio daikto“ arba „būti, leisti laiką kur“. Net gyvuliai paprastai nesėdi, tik paukščiai, kai peri. Sėdinčių daiktų atvejai, kaip rodo *Lietuvių kalbos žodynas*, yra juo retesni. Tačiau kepama duona yra viena išimčių (LKŽ XII 281, 287). Ji matoma kaip sėdinti galbūt dėl savo plokščio pagrindo, bet neatmestinos ir kitos žodžio reikšmės – būti, gyventi. Žmogaus veiksmo galimybė daiktui – duonai juos abu suartina. Lukšienės kalbos kontekstas, jos išžiūrėjimas, kaip duona sėdi, kokia ji graži ir išsipūtusi, dar labiau išryškina jos veiksnumą ir atskirumą. Su ta pačia tendencija susiduriame moteriai kalbant ir apie vaistų buteliuką, sako: *išsisviedė* (LTRF cd 451/1/). Ji neranda vaistų buteliuko, bet nesako: „jis dingo“. Sviesti gali žmogaus ranka ar specialiai sukurtas mechanizmas. Bet Lukšienės kalboje buteliukas pats išsisviedžia. Visi įvardyti atvejai mums rodo ne tik kalbėjimo ypatumus, bet kartu neatsiejamai kalboje pasirodantį pasaulio jutimą. Šio tyrimo užklausa leidžia pamatyti bendrą kelių iškeltų pasakymų pagrindą, pasirodantį tradicinėje kalbėjimo kultūroje. Lukšienės ir jos bendrijos kalba rodo mums daiktus esant kur kas gyvesnius nei mums įprasta, suteikia jiems daugiau galimybių būti ir veikti.

Kaip susiduriame su aktyviais daiktais, taip galime matyti visiškai pasyvų žmogų. Kočiojimas – tai veiksmas, kai kočėlu lyginami drabužiai arba tešlos lakštas. Abiem atvejais tai raičiojimo veiksmas. Lukšienė mums sako: *ana savo momų kočioja* (LTRF cd 85/8/). Paaiškėja, kad mama guli ant patalo, nebevaikšto, reikia keisti patalynę, perrengti. Neįgalus žmogus yra ridenamas *kaip kočėlas*, ir tai mums visiškai netikėta, bet kartu ir visiškai aišku, mes puikiai suprantame apie ką kalbama. Ir dar vienas panašus atvejis. Pasakoja, kaip moterį vaikosi girtas įtūžęs vyras: *ją blaško* (LTRF cd 85/8/). Dabartinėje lietuvių kalboje paprastai lapus blaško stiprus vėjas, laivą – audra. Blaškantysis yra nepalyginti stipresnis už blaškomąjį. Blaškomasis praranda svorį, savo savaimingą veikimą, jį kitas apima kaip stichija. Blaškomos moters būtis, kaip prasitaria Lukšienė, prilygsta vėjo nešiojamiems lapams. „Kad aš ėjau su berneliu šokti, Mane jauną į šaleles *blaškė*“ (JSD 572; kursyvu išskirta mano – G. Š.). Antano Juškos užrašyta daina tik patvirtina, kad žmogus anaipol nebuvo suvokiamas kaip stabilus ir tvirtas.

.....
 11 Lygindami LKŽ su DLKŽ, galime pastebėti nežymių žodžio raidos tendencijų. Pirmasis pateikia pavyzdžius „Nelenda batai – maži“ (Krš), „Tau nelįs mano kaliošai“ (Kp), „Jeigu tik lįs batai, tai ir aš važiuosiu“ (Rm) (LKŽ VII 579), o DLKŽ rašoma: „Batai maži – nelenda koja“ (p. 371). Dabartiniam žmogui yra daug aiškiau, kad jo koja įlenda arba neįlenda į batą, o batas yra, koks yra – tinkamas ar per mažas, ir pats nieko neveikia.

Paprastai įsivaizduojame, nes taip esame mokyti, kad lietuvių kalba yra turtinga dėl savo žodingumo: kiekvienam niuansui yra vis kitas žodis, pavyzdžiui, kiekvienas bet kurio daikto veiksmas turi sau išreikšti tinkamą veiksmąžodį. Tuo tarpu Lukšienės kalba mums rodo visai ką kita. Gal daiktai ir turi sau tinkamus žodžius, bet kalbėjimo turtingumas ir ypatingumas atsiranda iš to, kad visi dar ir keičiasi žodžiais, o kartu – ir būtimis, buvimo būdais. Po langu atskrendantys paukščiai gali atbėgti, žeme einantys žmonės gali lėkti ir t. t.

Apibendrinami Lukšienės kalbėjimo apie augalus, gyvūnus, daiktus ir žmones būdą, galime sakyti, kad jos gyvenamajame pasaulyje nėra išankstinio griežto skirstymo į kategorijas. Viską lemia situacijos, konkretūs atliekami veiksmai. Yra nuolat dalijamasi skirtingomis būtimis. Jei rideni žmogų lyg kočėlą, tai ir kočioji, esi kaip lapas vėjyje, tai ir esi blaškomas. Dalykai, kurie, mūsų akimis, yra skirtingi, priklausantys skirtingoms kategorijoms, siejasi ar net jungiasi. Klasifikaciją viršija rodymasis ir pasakojimas. Timo Ingoldo terminu sakant, tai – *apsakytas pasaulis* (*the storied world*), t. y. pasirodęs ir jusliškai suvoktas pasaulis. Apsakytas pasaulis visada kitoks. Jis atskleidžia situaciją, ko negali padaryti klasifikacija. Ona suvokia situaciją ir pasako ją taip, kaip suvokia. Jos atskiri pasakymai apie išsisviedusį buteliuką ar į žemę sulindusius bulvienojus skamba kaip istorijos, nes tai jusliškai suvoktos situacijos arba dalykų pasirodymai.

Visi gali veikti, būti aktyvūs lygiai taip, kaip visi gali būti pasyvūs. Aktyvumas priklauso visiems, – tai būtų pagrindinis pasaulio suvokimo bruožas. Nėra vieno centro, apie kurį viskas klostytųsi. Buteliukas išsisviedęs irgi yra centras, pats veikiantis, užduodantis tvarką ir ignoruojantis žmogų kaip vienintelį veikėją. Vadinasi, niekada negali būti tikras, kiek žmogus orientuoja daiktus, o kiek daiktai – žmogų, patys veikdami, pasirodydami ir dingdami.

Stebint gyvūnų, augalų ir ypač daiktų gebėjimą veikti, natūraliai kyla animizmo klausimas¹². Norėdama parodyti, kad čia kažkas kita nei tikėjimas, kad negyvi daiktai turi sielą, siūlyčiau grįžti ne prie Lukšienės gėlės, perspėjančios apie audrą, bet prie išsisviedusio buteliuko istorijos. Šiuosyk būtų tiesiog juokinga manyti, kad ši moteris tiki jo siela ar gyvumu. Jei to paklaustume Lukšienės, toks klausimas ją visiškai suglumintų, jos žvilgsnyje šmėstelėtų nerimas dėl mūsų, taip keistai klausinėjančių. Svarbu suprasti, kad buteliukas išsisviedžia kažkokioje pirminėje plotmėje, iki skirstymo į gyvus ir negyvus, kad situacija atskleidžia jutiminį moters ir daikto santykį, bet ne ontologinį daikto statusą.

.....
12 Apie animizmo kritiką žr. Ingold 2011: 67–75.

JUSLINIO SUVOKIMO PLOTMĖ

Atkreipkime dėmesį, kaip Lukšienė pasakoja apie savo dirbamus darbus, kad ir pyrago kepimą:

Pirma ažuvedu mielas. Anos pradeda pukšėt. A tadu jau dedu visa kū: i druskų, i cukraus, kad reikia, i kiaušinių dedu, i morkvos, visa kū. Kap jau mielas pavaikščioja, runkų nekemšu, šaukštu rasplaku tokis apytirštis. Tadū vėl pasikelia. I pečiun (LTRF cd 85/4/).

Matome, kad jos receptas nėra vienpusis – paėmiau, įdėjau, išplakiau, iškepiu. Ji pasakoja iš kelių veikėjų perspektyvos: *ažuvedu mielas, mielas pukši, dedu visa kū, mielas vaikščioja, rasplaku, tešla pasikelia...* Kai tu ką nors darai, ir kitas nestovi vietoje. Virtuvėje be konservantų apskritai viskas keičiasi – džiūsta, rūgsta, plėksta, kyla. Paprastai kitus veikėjus esam linkę ignoruoti, jų veiksmams bandom suteikti kitą, bevertį, statusą, nesuvokiame jų veikimo kaip bendradarbiavimo. Šiuolaikinės technologijos deda milžiniškas pastangas, kad suvaldytų „kitos pusės“ veiksmus, sumažintų jos aktyvumą, padarytų ją kontroliuojamą.

M. Heideggeris abejoja dėl gyvūnų, ar jų būtis yra kaip nors susijusi su laiku (Heidegger 1983: 396), tuo tarpu Lukšienės gyvenime net ir daiktai turi savo laiką. Kaip žmogus turi savo laiką užvesti mieles, taip ir mielės neišvengiamai turi savo laiką pukšėti. Atskiras nepaskubinamas kito laikas moters pasakojimuose išties svarbus. Jos ir mielių veiksmi vienas nuo kito priklausomi, bet nė vienas nėra už kitą viršesnis, atskiras laikas abiem vienodai reikalingas.

Abipusis veikimas būdingas ne tik virtuvės darbams. Jį matome ir lauko darbuose. Štai epizodas iš Vykinto Vaitkevičiaus pokalbio su Jonu ir Marijona Urbonavičiais:

[P]avasaris ateina, apsėj, užaug, nupjaun. Rudenį žemę suar, gražu pažiūrėt, juoduoju! Pavasaris vėliak, vėliak javai, vėliak tē daržai, vėl bulvės, ten visų žmonių, visi džiaugiamės <...> pasieji, tau aug, nuraviej tē daržus, javai aug <...> (Vaitkevičius 2013: 17, 18).

Pirmiausia, anot kalbančiųjų, ateina pavasaris, tada tu apsėjai, užauga javai, tada tu juos nupjauni. Abipusiškumas išlaikomas net ir tuomet, kai jis nėra „naudingas“, kai nėra tiesioginio suinteresuotumo kito veiksmu: tu žemę suari, žemė juoduoja. Šis paskutinis derinys ypač gerai rodo didžiausią dėmesį kitam, su kuriuo dirbi ir kuris pats „dirba“ – juoduoja. Čia dar kartą norėčiau priminti M. Heideggerį, jo skirstymą: „[1.] akmuo (materialus daiktas) yra be pasaulio (*worldless*); [2.] gyvūnas yra vargšas pasaulyje (*poor in world*); [3.] žmogus yra pasaulį formuojantis (*world-forming*)“ (Heidegger 1995: 177). Reikia pripažinti, kad filosofo aiškinimas mums savaimingiau suvokiamas nei Lukšienės. Tačiau akivaizdu, kad pateikėjų kalba jį

ginčytų: žemė, pasak jų, yra formuojanti taip pat, kaip ir žmogus. Tu apsėji, javai užauga. Išplaki tešlą, ji kyla. Pasaulis susidaro iš daugybės veikėjų linijų, susipinančių ir viena kitą tęsiančių.

Atvejis, kurį toliau pateiksiu, rodys dar glaudesnę žmogaus darbo ir „pasaulio darbo“ ryšį. Matysime ne laisvą veiksmų susipynimą, bus formuluojama taip, kad kito veiksmai yra neapeinama tavo veiksmo sąlyga ir atvirkščiai. Lankydama Lukšienę 2013-ųjų pavasarį, uždavinėjau jai nevykusius klausimus, norėdama dar ką nors sužinoti apie jos santykį su augalais. Ji nelabai žinojo, ką atsakyti (LTRF cd 85/13/), bet kur buvus, kur nebuvus vis kartojo: „Kažna a duosis, a duosis sadint gėlas man?.. Nežinau...“ Vis dėlto po kažkelinto pakartojimo beveik nesąmoningai paklausiau, kodėl galėtų nesiduoti, o ji tada sako: „Lopeta nesturės runkas.“ Kas čia yra? Gėlės turi duotis sodinamos, lopeta turi laikytis rankose. Be gėlių davimosi, be lopetos laikymosi ji negali pasodinti, negali sukasti. Akivaizdu, kad lopeta šioje situacijoje moteriai yra kur kas svarbesnė nei mums įprasta. Ji, kaip ir gėlės, yra keista, neišvengiama veikimo sąlyga.

Matome dvi veiksmo puses, ar net du „veikėjus“, visiškai glaudžioje, intymioje, kaip sakytų M. Merleau-Ponty, situacijoje. Prieš tai galėjome kalbėti apie atskirus, nors ir susijusius, veiksmus – sėju, dygsta, o dabar susitelkiama į vieno veiksmo vidų – atskiri veikėjai išryškėja jo viduje. Lopeta, galvotume, yra įrankis, pratęsiantis žmogaus ranką, rankos galimybes, ir vis dėlto Lukšienės kalboje išsilaiško daikto atskirumas. Dvi veiksmo pusės. Imu lopetą, ir ji laikosi rankose arba ne. Veiksmas vyksta kūniškoje juslinio suvokimo plotmėje tarp liečiančios rankos ir liečiamos lopetos. Apskritai juslinis suvokimas, kuris yra linkęs užsislėpti suvokiniuose, iškyla pasirodžius bet kokiam sutrikimui; šiaip nė nepastebime, kad tai mes matome, bet jei tik ko nors neįžiūrime, tuoj pat susivokiame, jog kažkas blogai su mūsų akimis. Lukšienės atvejis kaip tik ir yra sutrikimo atvejis: ji bijo, gal nujaučia, kad nepajėgs sodinti. Ir šis jos negalėjimas pasirodo per kitą veiksmo pusę – lopetos nesilaikymą rankose. Ir kartu tai mums parodo, kuo grindžiami visi sklandieji atvejai – lopetos ir rankos suderėjimu, jų abipusiu sutarimu.

Lukšienės darbų dirbimas rodo, kad ji suvokia pasaulį tam tikru būdu – ji nepaliaujamai junta, kad pati veikia ir kiti veikia, kad vieni negalėtų veikti be kitų. Jutimas, kad ne tik tu laikai daiktą, bet ir daiktas laikosi rankose, ne tik tu sėji, bet ir jis leidžiasi sėjamas, rodo patį artimiausią kūnišką intymų santykį su pasauliu – atskleidžia veiksmus, vykstančius pirminėje juslinio suvokimo plotmėje.

Jei dabar apžvelgtume viską, kas kalbėta apie Lukšienės pasaulio gyvybingumą, veiksmumą, dinamiką, pastebėtume, kad visa tai kilo ne iš siužetų.

Nė vienos šių vietų, ties kuriomis vis sustodavome, kuriomis rėmėmės, neišgausi teminiu klausimu. Visos jos pasakytos tiesiog kalbant, atsakant į kokį nors visai kitos temos klausimą. Tai aiškiai rodo, kad viso šio tyrimo metu esame ne temos, ne siužeto, bet kalbos stiliaus, kalbėjimo būdo plotmėje. Juslinis pasaulio suvokimas rodomi kalboje. Kaip raudonis prasimuša veide ar pavasarinio karklo žievėje, taip Lukšienės jautrumas – jos kalboje.

Jau kalbėjome, kad jusliškai suvokiame skirtingai, ir kaip tik dėl to yra galima juslinio suvokimo stilių įvairovė. Remdamasi Elizabeth A. Behnke, pristatysiu kelis juslinio suvokimo stilius, kurie leis geriau suvokti Lukšienės pasakojimų ypatumus (Behnke 2006).

Jei mūsų paprašytų gerai, t. y. iš tikrųjų, pamatyti vieną iš netoliese esančių daiktų ir mes susikauptume matyti, daugelis mūsų jau vien dėl susikaupimo imtų žiūrėti į daiktą kaip į atskirą, kaip į esantį priešais – kaip į *ob-jectus*, savaime stengdamiesi atsiskirti nuo jo. Be abejo, pasirūpintume, kad daikto niekas neužstotų ir kad jis jokia būdu nejudėtų, nes tai trukdo gerai jį matyti, šitaip, kiek tik sugebėtume, atskirtume jį nuo jo paties judėjimo ir aplinkos. Pasak Elizabeth'os A. Behnke's, Davido Michaelio Levino, Tadashi'o Ogasos ir kitų, toks matymo būdas, atsiskiriantis nuo matomo daikto, būdingas ne tik mokslui ir technologijoms, – šiandien jis yra apėmęs ir kasdienę praktiką; mūsų kasdienis mąstymas yra pavergtas mokslinio pasaulėvaizdžio. Atskiriantis matymas yra tapęs paradigma visam jutimo laukui ir, kaip teigia M. Levinas, išugdęs gebėjimą ir įprotį „susidurti su būtybėmis atskiriančiu, išskaičiuojančiu, instrumentiniu būdu“¹³. Iš tokio juslinio suvokimo kyla suvetimėjimas, juo prasideda galvojimas, kad aplink mane visi yra man svetimi, kitokie nei aš.

Alternatyviam juslinio suvokimo stiliui įvardyti pasitelksime E. A. Behnke's siūlomą *diakinetetinio juslinio suvokimo* sąvoką. *Dia* graikų kalboje reiškia ne „du“, kaip dažnai manoma, bet „per“ arba „tarp“. Kaip *dialogas* yra kalba, tekanti per kalbančiuosius, taip diakinetetinis suvokimas yra kinestetika (kūno padėties ir judėjimo jautimas), tekanti per suvokiamąjį ir suvokiantįjį. Toks suvokimas apima ir liečiantįjį ir liečiamąjį, ir matantįjį ir matomąjį – jusliškai suvokiame kitą kartu jisdami ir savo kūną, neatsiskirdami nuo jo. Tai juslinis suvokimas, nesustabdantis suvokiamo pasaulio, nenutraukiantis gyvenimo. Tai juslinis suvokimas gėlių, jas auginant, lopetos, ja kasant.

Atskiriantis matymas remiasi tikėjimu, kad matysime tuo tiksliau, juo labiau pajėgsime atriboti objektą nuo jo aplinkos poveikio ir nuo savo pačių įtakos. *Diakinetetinis matymas*, atvirkščiai, pasitiki buvimu pasaulyje, buvimu situacijoje, buvimu susijus – *skolinant save pasauliui ir jam įsiliejant į mus*.

.....

13 Cituojama iš Behnke 2006: 129.

Veiksnius policentriškas Lukšienės pasaulis ir apskritai tradicinis liaudies kultūros pasaulis kyla iš stipraus diakinestetinio juslinio suvokimo, t. y. savęs jutimo per suvokiamą pasaulį, supančio pasaulio jutimo per save – jutimo susipinant, chiazminiu būdu keičiantis su tuo, kas juntama. Tai vienas pagrindinių straipsnio teiginių, kylančių iš jau aptartų Lukšienės atvejų. Siekiama atkreipti dėmesį, kad tai, ką randame jos pasaulyje, yra formuojama jos kūno ir pasaulio santykio, tam tikrų pirminių juslinių suvokimų, anksčiau, nei susidaro tematizuoti tikėjimai. Kartu parodoma, kad tradicinę kultūrą galima tirti juslinio suvokimo plotmėje, kaip grindžiamą tam tikru jusliniu suvokimu.

Sukelėjas už lungo kvietkas (an Motinos dienos atavežė duktė), i daboja boba (LTRF cd 447/10/).

Šio sakinio turinys visiškai paprastas: boba žiūri į kvietką. Tarsi nieko ypatinga jame nėra. Tačiau prie jo traukia pats pasakymo stilius. Pažymėtini bent du sakinyje esantys dalykai. Pirmasis – matomas daiktas netampa objektu, bet išlieka atskiru veikėju. Vietoj įprastos sakinio struktūros *mėgstu žiūrėti į gėlę* turime sudėtinį sakinį: *Kvietkas sukėlėjas, i daboja boba*. Matymo akte Lukšienė išlaiko du veikėjus, – atskirus ir neatsiejamus, abu nestatiškus, užsiėmusius – vienas sau *sukelėjasi*, kitas *daboja*. Antrasis pažymėtinas dalykas – Lukšienė kalba apie save, tad turėtų sakyti: *aš daboju kvietką*. Bet ji prabyla trečiuoju asmeniu, ji mato save ir kalba apie save kaip *apie bobą*, ji žiūri į save iš šalies, arba iš „kvietko“ pozicijos. Jos pomėgis žiūrėti į „kvietką“ leidžia jai suvokti pačiai save, kas ji yra, ką ji daro. Ji įgyja savo momentinę tapatybę. Kalbėjimo stiliuje įsispaudžia suvokimo būdas. Viename sakinyje susitelkia tai, ką kalbėjome apie moters santykį su augalais. Nesuobjektindama jų jau pačiame pirminiame suvokime, neobjektina jų ir tolesniame bendravime – girdi juos kalbant, mato norint. Ir visa tai taip ir išlieka juslinio suvokimo plotmėje, nepereina į tematizavimą, klasifikavimą, sisteminimą. Tiesiog ji tokiu būdu junta ir tokiu būdu būna.

Ir dar vienas, regis, neatsitiktinis dalykas – žodis „daboti“. Lukšienės jis vartojamas ganėtinai dažnai. Peržiūrėjus visus mūsų pokalbius akivaizdu, kad *dabojimas* jai beveik visada yra toks žiūrėjimas, kuris teikia malonumą, *dabojama* tai, kas džiugina. Tai tam tikras matymas, neatsiejamas nuo akių pritraukimo ir maloninimo. Tai užsilaikymas ties tuo, kas patinka, tinka, su kuo sutinki. „Žiūrėti su patikimu“ tokią žodžio „daboti“ reikšmę nurodo ir *Lietuvių kalbos žodynas*, pateikdamas pavyzdžius: „Jis jau seniai ją dabojo“ (Jnš), „Vyras kaip meldas, kad gražu dabot“ (Trgn) (LKŽ II 205).

Žodžio „daboti“ kartojimasis Lukšienės kalboje rodo pasikartojantį tam tikrą jos veiksmą, užsiėmimą ar būseną. Tai praktikavimas žiūrėti į ką nors –

įsižiūrėti, kaip gyvuoja, kaip kruta. Cituotoje M. Merleau-Ponty mintyje *žiūrėdamas į dangaus mėlynę, tampa dangumi* vartojamas žodis *contempler* (*Moi qui contemple le bleu du ciel...*), reiškiantis ne bet kokį matymą, bet atidų įsižiūrėjimą, įsigilinantį stebėjimą, galima sakyti, meditavimą. Ir Lukšienės praktikuojamas *dabojimas* taip pat iš dalies yra lyg meditacinė praktika. Iš kitos kultūros skolinama sąvoka gali pasirodyti svetimkūnis. Tačiau patys reiškiniai, atrodo, turi kažką bendra. Ir svetima sąvoka padeda suvokti buvus tam tikrą žiūrėjimo, matymo, tapatinimosi kultūrą, kartu patvirtindama tam tikrą juslinio suvokimo būdą – suvokti save per kitus, o kitus – per save, save nuo kitų ir kitus nuo savęs skiriant, bet neatskiriant¹⁴.

Prisiminkime dar kartą Lukšienės pasakymą: *kažna ar lopeta laikysis rankose?* Moteris nejaučia savo senėjimo, silpnėjimo atsajai nuo kitų. Ji jaučia save *per* lopetą. Lopeta nesilaiko rankose, kai moteris jos nepakelia. Matome, kad lopeta, daiktas, leidžia jai suvokti savo galimybes – kelti, laikyti ar kitaip veikti.

Kad ir keistas gali atrodyti savęs suvokimas per kitą, per paprasčiausią daiktą, bet tai yra kasdienis nuolat mums vykstantis procesas, nepaisant to, ar pastebime jį, ar ne. Tradicinės kultūros atveju išsiskiria tik žmogaus atidumas, šio proceso nepažiūrėjimas. Nuolat juntama, kad daiktai duodasi (arba nesiduoda) paimami, sodinami, kad ir ką beveiktumei, veiki ne vienas, bet kartu su kitais. E. Husserlis kruopščiais fenomenologiniais aprašymais yra pastebėjęs tą patį, ką matome tradicinėje Lukšienės kalboje. Jo filosofine kalba sakant, bet kurio tavo prisilietimo sąlyga – daikto prisilietimas prie tavęs. Jei jis neprisilies, negalėsi jo paliesti. Ir kartu negali jusliškai suvokti daikto kartu jusliškai nesuvokdamas savo kūno. Šis ryšys yra būtinas (Husserl 1989: 154). Juslinio suvokimo abipusiškumas, kurį filosofine kalba aiškina E. Husserlis, primygtinai ragindamas tikrinti tai savo patirtimi, skamba mįslingai ir reikalauja iš skaitytojų nemenkų pastangų. Lukšienės gyvenime, matant jos gyvenamo pasaulio visumą, filosofo mintis atrodo kur kas paprastesnė. Moteriai visi yra iš principo veiksnūs: jai veikiant, visi aplinkui veikia (tešla kyla, augalai auga, buteliukas išsisiviedžia). Daugelis veiksnumo atvejų, Lukšienei apie juos kalbant, mums yra akivaizdūs, nors savo kasdienybėje ir neskiriame jiems dėmesio – mielės iš tikrųjų ima pukšėti, tešla kilti ir t. t. Tarp jutimo, kad visi veikia, ir tarp jutimo, kad gali veikti tik kitiems leidžiant, palaikant, yra visai nežymi skirtis. Tu gali auginti, nes augalai auga, nes duodasi auginami. Svarbu suprasti, kad tai, ką aptinkame Lukšienės kalbėjimo būde, nėra

14 Apie kaimo žmonių būties patirtį į ką nors ilgai žiūrint, lyg ir nieko neveikiant žr. [Daujotytė] 2005: 451–453. Taip pat pažymėtinas Sigitos Gedos kultūros sąvokos tapatinimas su senųjų kaimo žmonių pasaulio darnos jausmu, vienybės ryšiais (žr. Geda 1983: 140).

religinio tikėjimo klausimas (nors gal ir gali grįsti religiją), kad tai vyksta kur kas paprastesnėje ir kartu ne mažiau ypatingoje kūniško buvimo plotmėje. Tai pirminio juslinio santykio su pasauliu plotmė, sudaranti galimybę matyti ar liesti – veikti ir būti skirtingais būdais.

PASAULIO JAUTRUMAS

Diakinestetiškai suvoktas pasaulis yra gyvas, krutantis, veikiantis – nuolat kintantis. Lukšienės pasaulis nėra nusistovėjęs, nėra pabaigtas, priešingai, jis lyg „nuolatinis gimimas“ (Merleau-Ponty 2005: 59), matomas vis naujomis akimis. Daiktai darosi daiktais, pasaulis – pasauliu. Jis nėra vien žmogaus aktyviai formuojamas. Jame nuolat aktyvūs visi – kas išsisviedžia, kas sulenda po žemėm ir t. t. Gyvas, nuolat susidarantis pasaulis yra jautrus. Ir kaip tik iš jautrumo ir kyla jo nenuslūgstamas kitimas.

Jautrumas – netikėtas žodis pasauliui apibūdinti. Jį paprastai taikome sau – žmonėms. T. Ingoldas, antrindamas M. Merleau-Ponty, teigia, kad žmogaus jautrumas galimas tik dėl pasaulio jautrumo (Ingold 2011: 12)¹⁵. Šiuo teiginiu dar labiau komplikuojama situacija: ne tik kad pasaulis gali būti jautrus, bet dar ir mes negalime būti jautrūs be jo jautrumo. Polinkis priskirti jautrumą sau – žmonėms – yra ganėtinai iškalbingas, rodantis, ką manome apie save ir ką apie pasaulį, kokį santykį su juo palaikome.

Kas yra pasaulio jautrumas ir jautrumas apskritai? Pradėkime mąstyti nuo paprasčiausių dalykų. Visi pasaulio daiktai – tiek gyvi, tiek negyvi – vienaip ar kitaip atsiliepia į šviesą, tamsą, šešėlį, į šilumą, šaltį, drėgmę. Augalai augdami, žaliuodami, išdžiūdami, vysdami, vanduo garuodamas, daiktai išblukdami, skilinėdami atliepia saulei. Sėkla atliepdama drėgnai žemei leidžia daigą. Medis, kurio kamieno šiaurinis ir pietinis šonas yra skirtingi, pats įspūdingiausias pasaulio jautrumo pavyzdys. Medis visas auga toje pačioje vietoje, lyjant tam pačiam lietui, šviečiant tai pačiai saulei. Bet viena pusė, kuriai saulė šviečia kiek mažiau, apauga samanomis. Augalai jautrūs vieni kitiems: nuo vienos kaimynystės silpsta ir nyksta, nuo kitos stiprėja ar netgi negali be jos būti. Nė kiek ne menkesnio jautrumo yra gyvūnai ir žmonės. Būti jautriam – tai būti atviram, leistis įtraukiamam, atliepti šviesai ir jos atspindžiams, tai maudytis šviesoje, nardyti garsuose, nugrimzti jutimuose, sekant kitų tapimo takus ir pačiam prisidedant nuolatiniam atsikūrimu (ten pat). Pasaulis formuojasi ir persiformuoja dėl intensyviausio jautrumo. Jei pasaulyje niekas nesikeistų, jei jis būtų atgręžęs žmogui savo tvirtus, sustingusius paviršius, pastarajam tiesiog nebūtų ką jausti, nebūtų galimybės jautriam jaučiančiam kūnui į jį panirti.

.....
 15 Apie abipusį jautrumą taip pat žr. Ingold 2000: 262–266.

Ypatingas tradicinės kultūros liudijimas apie tai, kaip žmogus junta pasaulio jautrumą ir dinamiką, užrašytas D. Vaitkevičienės. Jos pašnekovas¹⁶ pasakoja apie žemę, kaip jis ją mato laukdamas tinkamo laiko arti, kai žemė, anot jo, arsis gražiai:

Kaip pavasarį, dvi dienos – kaip dangus nuo žemės (ar nuo peklos), tai va taip kinta – mirkt!
Tik saulė pašvietė, vėjas, džiūna kaip parakas žemė, greitai, tik spėk! (LTR 7898–II).

Atkreipkite dėmesį, kaip jaučiama dirva. Koks turi būti jos kitimo greitis, kad per dvi dienas vieną būvį nuo kito atskirtų dangaus ir žemės nuotolis (ar dangaus ir „peklos“ skirtumas). Dar ūkininkas sako, kad žemė „džiūna kaip parakas“. Lyginant žemę su degiu, sprogstančiu paraku irgi pabrėžiamas žemės kitimo intensyvumas ir viso šio vyksmo įtampa.

Kad geriau jaustų kitimą, kad nepražiūrėtų, ne tik žiūri, bet, kaip rašo T. Ingoldas, panyra į žemę visu savo jauslumu. Ūkininkas ima žemę į ranką ir liečia ją: „Suspaudi, ji limpa, o atlenk, atlaupk pirštus – byra“ (LTR 7898–II). Jis prisimena, kaip senelis imdavo žemę. Matome, kaip jutimiškumo yra mokomasi, jis perduodamas iš kartos į kartą. Išmokstama žemę liesti ir jausti ranka – pirštais, delnu. Tas pat ir su šienapjūtės pradžia. Šeimnininkas eidavo pasižiūrėti, kokia žolė (Mickevičius 2008: 134). Visais šiais atvejais matome ne veikimo tvarką ir juo labiau ne automatizmą, bet estetizmą pirmine šio žodžio reikšme (gr. *aisthētikos* – jutiminis). Šis jutimiškumas yra daugiau nei reikmeniškasis, jis pats sau pakankamas, nesiekiantis tikslo. Tai matome iš epizodo apie pavasarinę žemę:

Pavasariį kai nuvažiuoji į lauką dirbt – nežinau, nemoku net nupasakot... Yra tas [žemės] kvapas realiai. Bet gal ne visi užuodžia, jaučia. Bet tas kvapas – jis realus yra (LTR 7898–II).

Ūkininkui šis kvapas lyg nieko neduoda, bet jam jis nepaneigiamai svarbus.

Žmonės apskritai turėjo keistą įprotį – pabūti ten, kur dirba, pasižiūrėti, kaip atrodo, pastovėti. Fragmentiškas trūkinėjančios sintaksės to paties ūkininko liudijimas: „Išlipi, padirbi, oo! Išlipi. Paimi, pažiūri – kokia jina. Taip darau“ (LTR 7898–II). Ši nuojauta, kad reikia ne tik dirbti, bet ir pabūti, veikiausiai irgi įsiminta iš tėvo ar senelio, perimta, nors apie ją gal niekada nebuvo kalbėta. Pabūti, nors ir nežinai kodėl, nors ir nesupranti, kas tuo metu vyksta. Savo darbo – dirvos, lauko *dabojimas*, tai išsižiūrėjimas, koks jis, kaip jis – panirimas į jį, jo iškilumus ir daubas, jo vešlias ir skurdžias dėmes.

.....
16 Straipsnyje „Man ta žemė viską duoda“: žemdirbio pasaulėjauta Rakščių patirties pasakojime“ D. Vaitkevičienė išryškina savo pateikėjo Remigijaus Rakščio, kuris yra palyginti jaunas (1967 m. gimimo), tradiciškumą, perimtą iš senelių ir iš jų žemės, kurią jis dirba (Vaitkevičienė 2013).

Čia minimi dalykai labai dažnai yra likę neužrašyti: neužčiuopti ar praleisti lyg bereikšmiai, mat nepriskirti prie darbo papročių. Turime nuodugniausius darbo įrankių aprašymus, bet kaip su jais dirbti, kaip suvokti tinkamą metą darbui, beveik neužrašyta. Iš pavienių užrašymų nuotrupų, iš prisimenamo tėvo, imančio žemę į ranką, suspaudžiančio ją, žiūrinčio, kokia ji, iš palietimo žolės, matome, kad pasaulio jautrumas, jo nepalijaujamas kitimas buvo tradicinėje kultūroje jaučiamas. Žmogus sekė pasaulio takus, pats panirdamas į jį.

Ir dar vienas fragmentas iš pokalbių su Lukšiene. Klausiu, kaip ji prižiūri kambarines gėles, kad jos visos vešlios. Ji atsako keistokai: „Aš tai nepaturioju. Daboju, kad jau markatna, tai tadu papiliu undenio. Neimu i galvon“ (LTRF cd 85/18/).

Iš pradžių lyg pasirodo, kad ji nesirūpina gėlėmis, kad ji abejinga joms. Tačiau nesirūpina ji ne gėlėmis, bet prižiūrėjimo tvarka, apie kurią, supranta, klausiu. Ji neturi nustatytos tvarkos ar kokių paveldėtų nurodymų. Ji žiūri į gėlę, *liečia* ją žvilgsniu. Ir kai gėlė liūdna, lieja. Ankstesnių pavyzdžių kontekste galima manyti, kad ji yra paveldėjusi jautrumą gėlės jautrumui, kad pats jautrumas yra tradicinis. Panašiai ir su daržu – stebimės ir juokiamės, kad kai kurių jos kopūstų galvos malkomis paremtos. Aišku, kad nėra papročio remti kopūstus malkomis, bet yra paprotys jausti, kaip augalas laikosi, ar jam nesunku, ar jis „nemarkatnas“. Abiem šiais atvejais, tiek gėlės, tiek kopūstų, galime pagrįstai kalbėti apie juslinio suvokimo pirmumą – vieną esminių M. Merleau-Ponty klausimų. Lukšienės elgesys yra pagrįstas, motyvuotas jos jusliniu suvokimu – ji *nepaturioja*, *neima galvon*, kai *mato*, kad gėlei reikia, palaisto.

Žmogaus jautrumas neatsiejamas nuo pasaulio jautrumo. Abipusis jautrumas įgalina diakinestetinį juslinį suvokimą, tekantį per abu – suvokiantįjį ir suvokiamąjį. Kito jautrumo jautimas, jo pripažinimas yra diakinestetinės patirties ir kartu vienumo su pasauliu pagrindas.

DAR VIENAS ARGUMENTAS, arba MIMEZĖ

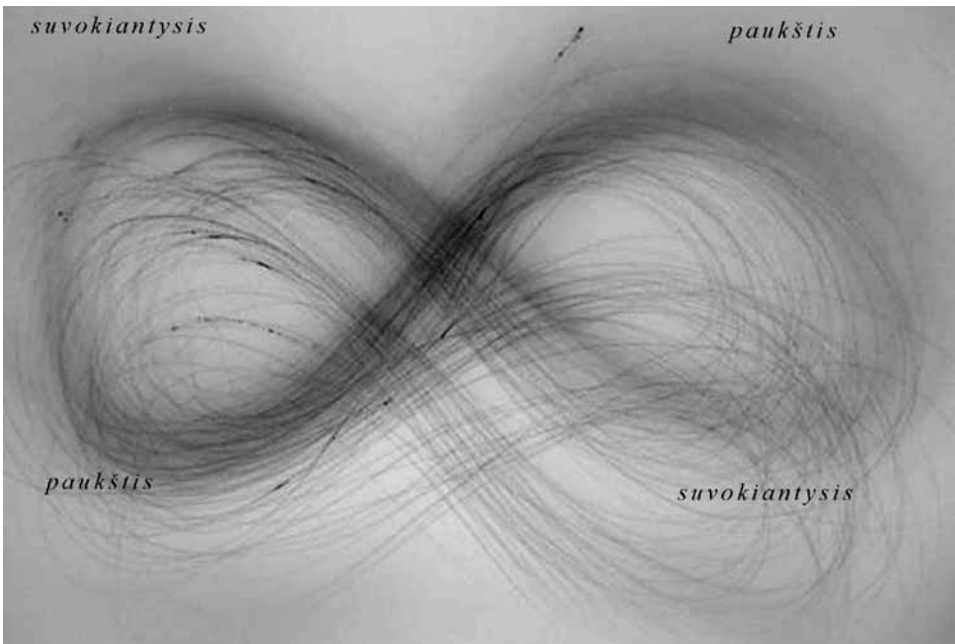
Kad tradicinė gyvensena remiasi diakinestetiniu jusliniu suvokimu, galima argumentuoti dar dviem būdais: atskleidžiant mimezę, taip pat aiškinant paraleles ir palyginimus. Tai – argumentai, tačiau kartu ne mažiau svarbu suprasti, kad mimezė ir palyginimų kultūra yra neatsiejama nuo tam tikro juslinio suvokimo stiliaus, kuris straipsnyje vadinamas *diakinestetiniu*; sakykime, kad ir kaip mums patiktų palyginimai, be tokio juslinio suvokimo neperkelsime jų nei į savo pasaulį, nei į savo kalbą.

Mimezė pirmine graikų kalbos reikšme – mėgdžiojimas, tačiau šįkart kalbėti apie mimezę pradėčiau ten, kur *dar* nėra tiesioginio mėgdžiojimo, kur tėra intensyvus kito jautimas ir veikimas pagal jį. Atidus, ilgas kito sekimas akimis – tai lyg pirminis mėgdžiojimas. Ne veltui tikėjimai perspėja nežiūrėti į pikta, kad pačiam tai nepersiduotų. Kai įsižiūri į ką nors, pats tuo metu lyg

tampi juo. Kai įsižiūri į dangaus žydrynę, lyg apleidi save ir būni ja. Neatsiktinai *Lietuvių kalbos žodyne* reikšmės eina viena po kitos: zuikinėti – medžioti, gaudyti zuikius, t. y. neišvengiamai sekti juos akimis ir visu savo kūnu, pirmoji, ir žaisti zuikelį, t. y. kartoti zuikio judesius, jį mėgdžioti, antroji; žvirbliauti – gaudyti žvirblius arba elgtis kaip žvirbliui – karstyti stogais; varnauti – gaudyti varnas arba elgtis kaip varnai, t. y. žioplanėti, ir t. t. (LKŽ XIX 107, XX 1134, XVIII 283).

Kai veiki atsižvelgdamas į kitą, savotiškai jį kartoji. Kada mediena pjauinama ne kaip papuola, ne pagal išankstinį planą, bet atsižvelgiant į plaušą, rieves, ja yra sekama, ji lyg ir mėgdžiojama. Jos linijos, struktūra savitai kartojama pjaunančios rankos ir akies. Norint tinkamai paremti kopūsto galvą, reikia akimirką lyg tapti ja, pajusti, kaip jai sunku išsilaikyti. Norint suprasti, kada reikia palieti gėlę, išgirsti, kad ji to prašo, reikia susikeisti su ja vietomis. Didelis jautrumas leidžia jausti kitą, savo kūnu tampant kitu ir taip lyg jį mėgdžiojant. Žvaginiams ėmus žvagėti, ima ir dalgis žvangėti (Končius 1996: 108). Žmogus eina pjauti, dalgiu žvanginti, kai augalas žvaga. Pjauna šienui, bet tai jam netrukdo jausti, kad jis pjauna lyg ir kartodamas žvaginį, lyg pagal jo garsą. Atidus sekimas, kaip pavasarį džiūsta dirva, yra mimetinis tiek, kiek ariama pagal dirvą. Sekdamas pasaulį, žmogus veikia pagal žemę, pagal žolę. Toks veikimas pagal kitą yra neatsiejamas nuo jautrumo, nuo gebėjimo stebėti, matyti, liesti. Kad pradėtum mėgdžioti, turi gerai žinoti, ilgai būti sekęs akimis. Tiesiog galima sakyti, kad pats intensyvus juslumas žadina mėgdžiojimą, išlaiko jį savyje. T. Ingoldas atskleidžia kultūros laikotarpius, kai buvo kuriama be išankstinio plano, vien sekant „tekančiu medžiagiškumu“, nesvarbu, ar tai būtų skaldomas akmuo, ar statoma bažnyčia, sekama geologiškai susiklosčiusiomis medžiagos linijomis (Ingold 2011: 210–214). Antropologas atskleidžia galimybę kūrybiniam veiksmui iškilti iš pačios materijos, tuo patvirtindamas ir mimezės, kylančios iš atidaus įsižiūrėjimo į kitą, galimumą.

Tradicinės kultūros žmonių veiksmus dažnai suvedame į tvarką, į sistemą, susiejame su šventėmis, apeigomis. Jiems kalbant apie savo gyvenimą kartais akivaizdi kur kas paprastesnė estezinė jutiminė savo elgesio motyvacija. Sakykime, visuotinai žinomas paprotys per Užgavėnes persirengti paukščiu, į tai žiūrime kaip į nustatytos apeigos relikto. Tačiau J. Elisono susisteminta medžiaga apie gyvūnus ir paukščius leidžia suvokti, kaip pavasarį, kai grįžta paukščiai, žmonės jų dairosi, laukia ir ima spontaniškai jais persirenginėti. Maunasi ant rankų kelnes, lipa į lizdą, skėtrioja rankomis ir kalena ar šiaip tiesiog vaikšto kaip gandrai (Elisonas 1932: 69, nr. 687). Persirengia gerve ir vaikščioja po „vakaruškas“ (ten pat: 84, nr. 870). Persirenginėja, nes visa pavasario erdvė prisipildžiusi paukščių, ir kūną pagauna noras būti kaip jie.

Mimezė, arba chiazmas

Spontanišką galimybę mėgdžioti paukščius, būti, kaip jie būna, patvirtina ir *Lietuvių kalbos žodynas*. Jame randame veiksmažodžius, padarytus, galima sakyti, iš visų populiariesnių paukščių vardų – gandrinėti, gandrinti; gervinėti; zyliauti, zylinėti, zylioti; varnauti, varninėti, varnuoti; žvirbliauti... Visi šie žodžiai žymi kuo nors panašų elgesį į atitinkamo paukščio (LKŽ III 99, 273, XIX 1031–1032, XVIII 283, 284, 286, XX 1134). Panašiai yra ir su gyvūnais. Iš jų vardų išvesti veiksmažodžiai reiškia judėjimą, kaip juda vienas ar kitas gyvūnas: vaikščiojimą nerangiai, išžargai kaip meška ar lengvais žingsniais kaip stirna (LKŽ XIII 824, VIII 92).

Kaip labiau išpuoselėtą mėgdžiojimą matome šokius. Aiškinant šokį „Kregždė“, sakoma, kad jis „turi būti vykdomas didžiausiu greitumu“ ir kad šio šokio reginys būna nepaprastai dailus, kaip kregždžių skridimas (Elisonas 1932: 88–89, nr. 928). Į šarkelės šokio žingsnių sudėtį, sakoma, įeina paprastas žingsnis, tačiau jis būna atliekamas kiek kitaip – *šarkiškai* (LKŽ XIV 519). Matome, kaip aiškinant sukuriamas būdo prieveiksmis, rodantis, į ką reikia įsižiūrėti, pagal ką šokti.

Mimetiškai persiimama ne tik gyvūnų elgesiu. Tam tikrus gestus žadina ir augalijos mirgėjimas ar kraštovaizdžio reljefas. Štai vienas hipotetinis, išsamesnio tyrimo reikalaujantis pavyzdys, kuris parodo principinę mimetikos įvairovę. Lietuvių kalboje rateliai yra vadinti ir *darželiais*, t. y. tuo pačiu žodžiu kaip ir po langais buvusios gėlių lysvės. „Darželius eidavo“, – sako ir Lukšienė.

Gėlių lysvės skirtingų geometrinių figūrų, viduryje paprastai apvalios. Galima manyti, kad sukdami ratelius mimetiškai kartoja darželius arba bent jaučia jų paralelumą gėlių darželiams.

Mimezė kyla iš intensyvaus juslinio suvokimo. Metų vaikas sustingęs žiūri į mėtomus trupinius gaudančius paukščius, besivaržančias gulbes bei kirus ir staiga dar niekad nebandytu judesiu plast plast rankutėmis. Mimezė iš esmės yra tas pats chiazmas. Žiūrėdamas į dangaus žydrynę, iš dalies tampu dangumi, žiūrėdamas į paukštį, imu plasnoti. Jusliškai suvokiu kitą persiimdamas jo judesiais. Jusliniame suvokime vykstantis apsvertimas mimezės atveju tiesiog įgyja matomą formą. M. Merleau-Ponty yra pastebėjęs, kad išraiškumas ir juslinis suvokimas yra labai arti vienas kito: reiškiamės taip, kaip jusliškai suvokiame, išraiškos silpnumas yra juslinio suvokimo silpnumas ir, atvirkščiai, intensyvus juslinis suvokimas yra savaime išraiškus. Todėl liaudies menai yra neatsiejama gyvenimo dalis, tvirtinanti intensyviai juslinį gyvenimo būdą.

Pažymėtina, kad liaudies kultūroje mimetiškas ne tik žmogus. Kaip ne vienas jis ir jautrus. Girdima, kaip varnėnai mėgdžioja sodybos garsus (Končius 1996: 103), – tai būtų paprastesnis, galbūt ir ornitologų patvirtinamas pavyzdys. Nevengsime ir keblesnių. Pavasario darbymety, sako, ir akmuo kruta, paukščiai siūte siūdami maistą nešioja, augalai nespėję paūgėti jau žiedus krauna (ten pat: 107–108). Matome bendrą suvokimą, kad vieni veikia pagal kitus, persiimdami ir kartodami. Kai vienas, antras kruta, tai ir visi ima krutėti. Galime išskirti dvi pasaulio matymo kryptis: gyvūnų ir ypač augalų pasaulis gali būti matomas kaip savaimingas, besiklostantis be pastangų arba, priešingai, kaip veiksnus, persiimantis ir visuomet kuo nors užsiėmęs. Tradicinėje kultūroje augalo augimas ar paukščio gyvenimas suvokiamas kaip visavertis jo paties reiškinys. Jie anaipol nelaikomi nebyliais.

Folklorinėje tradicijoje pasaulis gali persiimti ne tik žmogaus gestais, veiksmais, bet ir išgyvenimais. Juzefa Ramanauskaitė pasakoja, kaip vaikystėje, mirus jos motinai, plyšo kieme augusio ąžuolo žievė – per visą kamieną, nuo viršaus iki žemės. Į tą ąžuolą kasdien atskrisdavo gegutė ir nuo ryto iki vakaro kukuodavo. Gegutė padėjo mamos gailėtis. Slinko metai, šeima susitaikė su likimu, nustojo kukuoti gegutė, suaugo ąžuolo žievė (Ramanauskaitė 1996: 10). Matome tą patį chiazmą, tik veikiančią iš kitos pusės: šiuokart, galima sakyti, ąžuolas jusliškai suvokia žmogų ir jį suvokdamas juo kuriam laikui tampa. Pasak M. Merleau-Ponty, „mes esame pasaulis, kuris mąsto save, – arba pasaulis yra mūsų kūno gilumoje“.

Galvojant apie tokį pateikėjos pasakojimą, pirmiausia yra pripažintina, kad ji gali taip justis. Ji pasakoja savo gyvenimą, kaip jį mato. Jos sunkiausią

gyvenimo akimirką ąžuolas plyšta. Junta, kad gegutė ją palaiko, jai padeda, yra išvien su ja, kaip medis ją atjaučia. Ji suvokia pasaulį taip, kad jai ąžuolo persiėmimas jos skausmu yra natūralus, jos pasaulio suvokimas paremtas ne priešastiniais, bet mimetiniais ryšiais. Jei Lukšienė gali jausti, ko augalui reikia, dėl ko jis liūdnas (ir akivaizdu, kad jaučia tiksliai, nes jos visi augalai vešlūs), tai ar augalas negalėtų jos atjauti? O jei jau atjaučia, tai atjautimas gali būti matomas. Pasakojime apie ąžuolą ir gegutę pasaulis persiima žmogaus skausmu, kartoja žmogaus gestus, jis yra lygiavertis juslinio suvokimo, t. y. kūno ir pasaulio santykio, dalyvis. Kaip ir kalbėta anksčiau, abi pusės yra aktyvios, viena į kitą pereinančios, persismelkiančios. Jei pasaulis neprisilies, negalėsiu jo paliesti, jei nebus jautrus, negalėsiu jo jausti. Pasaulis mąsto save manyje, aš – save pasaulyje.

Taigi mimezė yra pagrįsta diakinestetiniu jusliniu suvokimu. Jei suvoksime kitą kaip objektą, jei atsiskirsime nuo jo, neimsime jo kartoti ar mėgdžioti. Ir priešingai, suvokdami jį ne tik iš savo, bet ir iš jo padėties, akimirką lyg persikeliamo į jį, iš dalies juo tapdami. Mimetinė kultūra tiesiog sutampa su diakinestetinio juslinio suvokimo kultūra.

PASKUTINIS ARGUMENTAS, arba PARALELIZMAI IR PALYGINIMAI

Kaimo žmonių kalboje ypač daug palyginimų, tai pastebima vos tik su tais žmonėmis susitikus. Kalbėsiu apie šį reiškinį pradėdama nuo jo ištakų – tam tikro pasaulio jutimo, kurį, sekant literatūrologijos terminu, galima vadinti paralelaus buvimo jutimu, arba, pasak M. Merleau-Ponty, jutimu, kad aš ir kiti esame vieno kūno nariai. Tai jutimas, kad kitas yra taip, kaip tu, o tu – kaip kitas, jutimas, kad esi taip ne vienas. Atrodo, kad tai paprastas dalykas, tačiau noriu parodyti, kad jis yra pirminė sąmoningu sprendimu nepasirenkamose pasaulio jutimo lytyse. Tai, kad po žiemos suveši žolė, toli gražu ne kiekvienam yra argumentas, kad ir jis atsigaus. Šiandien dažniau matome atskirumo laikysenas, kai tiesiog neįsivaizduojama, kad buvimai galėtų būti paralelūs, kad galėtų palaikyti vienas kitą. Ir pavasarį, pasauliui kylant, ne vieną apninka depresija.

„Boba apsenėjus, i pečius griūva jau“, – sako Ona, pasižiūrėjusi į nuo krosnies nutrupėjusį molį (LTRF cd 447/1/). Matome, kad ji supranta savo buvimą kaip savo „pečiaus“ buvimą, lyg jie būtų kuo nors artimi. Abu seni, atrupėję – Lukšienė junta jų gyvenimų bendrumą, nors mums bendrumas su krosnimi, materialiu daiktu, kiek keistokas. Kur kas aiškesnis būtų pasakymas, kad ji tiesiog turi seną krosnį, nei pasakymas, kad ji ir krosnis sensta kartu. Tas pats paralelumas kuriamas, kai žmogui gimus sodinamas medis. Steigiama galimybė jausti, kad tavo ir medžio

Ant savo lovos prie atrupėjusio „pečiaus“: *D. Vaitkevičienės nuotrauka, 2010*

Ruošiasi kepti „pončikus“: *D. Vaitkevičienės nuotrauka, 2010*

„Kvietkas“ palei langą. *D. Vaitkevičienės nuotrauka, 2010*

Malkomis paremtos kopūstų galvos. *G. Šmitienės nuotrauka, 2010*

gyvenimas prasidėjo ir tęsiasi kartu. Visuotinai paplitęs tikėjimas, kad žmogui gimus įsižiebia nauja žvaigždė, o jam mirus – užgęsta. Šis atvejis išsiskiria tuo, kad paralelę sukuria pats pasaulis. Nuo žmogaus iki dangaus, augalijos, daiktų nusidriekia gijos, susiejančios paralelius buvimus, suaudžiančios į vieną audeklą. Greta kasdienio kalbėjimo primintini dainų paralelizmai, ypač dvišakės dainos, kai vienoje šakoje pasakojama apie paukštį, kitoje tie patys dalykai – apie žmogų. Tokia dainų struktūra nėra formali, ji paremta tuo pačiu išgyvenamu bendrumu, be jo negalėtų susidaryti.

Paralumo išgyvenimas labiausiai matomas užkalbėjimuose. Paimsiu tik vieną, paliudytą Jokūbo Brodovskio.

Kadaiše senieji lietuviai turėjo paprotį, naujagimiui sulaukus kelių savaitių, ruošti vaises, į kurias jie jokio vyro nekviesdavo, o kviesdavo tik vieną moteriškę būti kūma. Ši moteriškė turėjo nukirpti vaikui galvą <...>. Nukirptus plaukus jie užkasdavo po apynių virpčių taip linkėdami ir sakydami: „*Lygiai kaip ap[v]yniai ant smaigų vyniojasi, taip toksai kūdikis iš visų vargų išsivynioja*“ <...> (Brodovskis 1956: 495; kursyvu išskirta mano – G. Š.).

Geidžiama apynio gyvybingumo vaduojantis iš vargo. Linkima žmogui apynio judesio, lyg prašoma augalo perduoti dalį savo besivyniojančios būties. Noras perimti atsiranda iš įsižiūrėjimo, iš žinojimo, kaip apynys vejasi. Apynys parodo pačią atkaklumo, išsivyniojimo galimybę, duoda ją žmogaus vaizduotei. Kaip jis gali, taip ir aš galiu. Lėmimui pildantis tam tikra prasme – vijimosi, gajumo ypatybe – žmogus tampa augalu. Užkalbėjimo kalboje matome tą pačią mimetiką, chiazmą – norą būti taip, kaip augalas yra.

Žiūri į dangų, tampi dangumi, žiūri į apynį, tampi apyniu. Mes vėlgi susiduriame su abipusiu diakinestetiniu matymu, kai apynys nepaverčiamas objektu, bet vienydamasis susipina su matančiuoju. M. Merleau-Ponty terminais kalbant, jie, apynys ir jį suvokiantis, yra vieno kūno nariai, dėl to ir gali susipinti.

Žiūrint į apynį atskiriančiu žvilgsniu, apynys būtų atskiras nuo jį suvokiančiojo, objektas jo subjektyvumui. Jis būtų atskiras ne tik nuo suvokiančiojo, bet ir nuo savo aplinkos, nuo savo veržlumo, vijimosi galimybės, ir visa tai dėl tikslaus ir objektyvaus matymo. Tuo tarpu suvokiant diakinestetiškai, neįmanoma atsiskirti nuo matomo daikto, nes esame suausti į *pasaulio kūno* audinį. Ribos šiuo atveju yra porėtos, atviros bet kokiai jungčiai, tai matoma ir užkalbėjime.

Iki šiol įvardytieji atvejai rodė, kaip pats žmogus jaučiasi paralelus pasauliui. Taip pat ir kitus jis suvokia kaip tarp savęs susijusius, paralelius, vienas kitam priklausančius. Pirminė *pasaulio kūno* patirtis atveria palyginimų galimybę. Lukšienės kalboje jų pilna. Trumpame pasakojime apie bites ji sako, kad šios einančios kaip

„baroniukai“, kad kartais būna taikios kaip musės, kad bičių kiaušinėliai kaip aguonos, o išmirusios bitės atrodo kaip patalas (LTRF cd 448/2/, 447/1/). Ji mums pasakoja tai, ką mato „dabodama“ savo bites. O mato ji vieną kaip kitą – bites kaip avinukus, kiaušinėlius kaip aguonas. Palyginimas prasideda pačiame matymo akte, yra neatskiriamas nuo jo. Remiamasi ne perskyromis, klasifikacijomis, bet pasirodymais.

Pasipuošusią savo anytą Lukšienė mato kaip „putinę“ (LTRF cd 447/5/). Putinas – puošnus krūmas, pavasarį jo šakos svyra dideliais baltais žiedais, o rudenį ryškiais raudonų uogų kekėmis. Augantis gamtoje, bet sodinamas ir prie namų, po langais, kaip puošmena. Kas yra šis sujungimas – einančios pasipuošusios moters ir putino krūmo? *Būti kaip* yra tiesiog *būti*, – tyrinėdamas metaforas rašė Paulis Ricoeuras. Galime kalbėti apie momentinį vieno tapimą kitu, persikėlimą vieno į kitą, o tai etimologiškai ir reiškia metafora.

Praktikuojant atskiriantį matymą, tikslumo siekiama atsiskiriant nuo objekto, diakinestetinio suvokimo tikslumas ir galia kyla išlaikant suvokiamąjį pasaulio audinyje. Daugybę kartų perklausius Lukšienės pasakojimą apie bites, galima drąsiai teigti, kad išraiškiausios, klausytojui paveikiausios, labiausiai jos pasakojimą atveriančios vietos yra palyginimų vietos. Tad galime suprasti, kad išraiškingas, esteziškas pasakojimas yra pasakojimas apie vieną per kitą. Visi dalykai, patys kaip tokie, yra silpno, nepakankamo ekspresyvumo.

PABAIGA

Pasaulio kūno sąvoka leidžia suprasti diakinestetinį juslinio suvokimo stilių, kuris gali atskleisti Lukšienės gyvenamojo pasaulio ir jos kalbėjimo savitumą. Toks juslinis suvokimas, į vieną chiazminę visumą supinantis suvokiančiuosius ir suvokiamuosius, grindžia tradicinį buvimo būdą ir pasaulio suvokimą. Juslinio suvokimo lauke paaiškinamas polinkis į mimetizmą, taip pat ir paralelizmą bei palyginimų fenomenas, gyvas tradicinio kaimo žmogaus kalboje.

Pasaulio kūno sąvokos artumas tradicinei kultūrai nebūtų pakankamas straipsniui, jei pati sąvoka neturėtų vertės. Fenomenologinės sąvokos apskritai nėra prasmingos, jei jos neperverčiamos į savo patirties akivaizdumą. *Pasaulio kūno* sąvoka ne tik aprašo juslinio suvokimo ypatumus, bet ir gali jį keisti. O Lukšienės tekstais remiantis pristatyta tradicinė kultūra ne menčiau nei M. Merleau-Ponty atskleidžia galimybę suvokti pasaulį jo nenutolinant, nestingdant, neužšaldant, galimybę neiškelti savęs virš pasaulio arba bent nematyti savęs kaip vienišų. Alternatyvus diakinestetinis juslinis suvokimas gali prisidėti kintant tarpasmeninėms, socialinėms ir ekologinėms mūsų gyvenamojo pasaulio kompozicijoms.

ŠALTINIAI

- DLKŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, VII pataisytas ir papildytas leidimas, Vilnius, 2012.
- JSD – *Lietuviškos svotbinės dainos*, t. 1, užrašytos Antano Juškos ir išleistos Jono Juškos, Vilnius, 1955.
- LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. I–XX, Vilnius, 1941–2002.
- LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.
- LTRF – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonoteka.

LITERATŪRA

- Behnke Elizabeth A. 2006. Pasaulis be opozicijos / Pasaulio kūnas, iš anglų k. vertė Giedrė Šmitienė, *Literatūra*, [t.] 48 (6), p. 124–156.
- Brodovskis Jokūbas 1956. Apgėlai, kn.: *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII amžiuje: priešodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius.
- Daujotytė Viktorija 2003. *Literatūros fenomenologija: Problemikos kontūrai*, Vilnius.
- [Daujotytė Viktorija] 2005. Patirties profiliai: Pokalbis–studija, parengė Aistė Birgerė, Giedrė Šmitienė, kn.: *Sambalsiai*, sudarė Aistė Birgerė, Dalia Čiočytė, Vilnius, p. 421–554.
- 2010. *Patirties žodynas: Populiarioji literatūros fenomenologija*, Vilnius.
- Elisonas Jurgis 1932. Mūsų krašto fauna lietuvių tautosakoje, *Mūsų tautosaka*, t. V.
- Geda Sigitas 1983. Slaptieji sielų suokalbiai, *Pergalė*, Nr. 9, p. 140–146.
- Heidegger Martin 1983. *Being and Time*, trans. by John Macquarrie and Edward Robinson, [Oxford].
- 1995. *The Fundamental Concepts of Metaphysics: World, Finitude, Solitude*, trans. by William McNeill and Nicholas Walker, Bloomington.
- Hough Sheridan 2003. Phenomenology, Pomo Baskets, and the Work of Mabel McKay, *Hypatia*, vol. 18, No. 2: *Indigenous Women in the Americas*, Spring, p. 103–113.
- Husserl Edmund 1989. *Collected Works*, vol. 3: *Ideas Pertaining to a Pure Phenomenology and to a Phenomenological Philosophy*, second book: *Studies in the Phenomenology of Constitution*, translated by Richard Rojcewicz and André Schuwer, Dordrecht / Boston / London.
- 2005. *Karteziškosios meditacijos*, iš vokiečių k. vertė Tomas Sodeika, Vilnius.
- Ingold Tim 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London and New York.
- 2011. *Being Alive: Essays on Movement, Knowledge and Description*, London and New York.
- Končius Ignas 1996. *Žemaičio šnekos*, Vilnius.
- Merleau-Ponty Maurice 1968. *The Visible and the Invisible, Followed by Working Notes*, trans. by Alphonso Lingis, Evanston, Ill.
- 2002. *Phenomenology of Perception*, trans. by Colin Smith, London and New York.
- 2005. *Akis ir dvasia*, iš prancūzų k. vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius.
- Mickevičius Juozas 2008. *Tėvų ir protėvių žemė*, t. I, Vilnius.
- Mickūnas Algis 2002. Praxis kontekstai, iš anglų k. vertė Viktoras Bachmetjevas, *Žmogus ir žodis*, t. 4, p. 54–63.
- 2007. Proustas ir Husserlis, iš anglų k. vertė Ieva Vasilionytė, *Baltos lankos*, t. 25–26, p. 191–209.
- Ramanauskaitė Juzefa 1996. *Kakarykalinio aidai*, Vilnius.
- Šatrijos Ragana 2006. Sename dvare, kn.: Šatrijos Ragana. *Raštai*, t. 1, Vilnius, p. 237–423.
- Šmitienė Giedrė 2011. Takios tradicijos samprata, *Tautosakos darbai*, [t.] XLI, p. 15–43.
- Vaitkevičienė Daiva 2013. „Man ta žemė viską duoda“: žemdirbio pasaulėjauta Rakščių patirties pasakojime, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 41–70.
- Vaitkevičius Vyktintas 2013. Apie savą vietą, žemę ir laisvę: Vyktintas Vaitkevičius kalbasi su Marijona ir Jonu Urbonavičiais, *Liaudies kultūra*, Nr. 5, p. 15–18.

Virtual Dialog with Maurice Merleau-Ponty Examining the Traditional Culture in Terms of Perception

GIEDRĖ ŠMITIENĖ

S u m m a r y

The article stems from a mute and pre-theoretical conviction that an obscure concept of *the flesh of the world*, introduced by Maurice Merleau-Ponty, can be clarified by the traditional rural lifeworld. On the other hand, it is supposed that the concept of *the flesh of the world* can help revealing the life-style of the folk. The examination of the traditional culture in the article concentrates on the field research carried out in the Lithuanian village. One woman's way of life and her manner of speech are explored in depth till the common structures of the lived tradition are disclosed.

The woman's relations with plants, animals and things, examined in terms of contents of her speech, but also and even more so – in terms of its style, allow exposing the certain manner of perception that is called in the article diakinaesthetic. In the diakinaesthetic seeing the seer does not objectify what is seen – rather, the seer and the seen come into mutual, reciprocal contact. The perceiver cannot clearly distinguish herself / himself from the perceived as she / he is weaved into the texture of *the flesh of the world* through the flow of perception. In the field of perception the propensity to mimetism of the traditional rural culture as well as comparisons and parallelisms that abound in the pertinent speech are explained.

Gauta 2014-02-03